

VAJK ÁDÁM | A csornai premontrei monostor a 13–14. században

Az Osl-nemzetség által 1210–20 körül alapított¹ csornai premontrei monostor szerzetesei a rendalapító Szt. Norbert által lefektetett elvek szellemében a közvetlen környéken a társadalom különböző rétegei körében fejtették ki pasztorációs tevékenységüket. Emellett a középkori magyar állam által rájuk rótt hiteleshelyi feladatok révén az egész Rábaköz és az azzal szomszédos területek nemeseinek, városainak és egyházi testületeinek életében hagytak, és a pasztoráció tekintetében jelenleg is hagynak maradandó nyomot. A rendház történetének feldolgozása ugyan más premontrei monostorokhoz képest több érdeklődőt vonzott, azonban mind az utóbbi időszakban elvégzett forrásfeltáró munka, mind a rendi hagyományból és egymástól öröklött tévedéseik okán megérett az idő az újrafeldolgozásra.²

A monostor forrásadottságai elsőrangúak, annak ellenére, hogy jellemző módon egyik-másik kutatója a tatárjárással, törökdúlással, vagy a történelem egyéb viharaival magyarázva szinte kesereg a forrásanyag hatalmas pusztulásán.³ Ehhez képest a konvent magánlevéltára gyakorlatilag épen vészelte át a századokat, pusztán a kegyúri családok (pl. Nádasdyak) anyagába keveredett valami belőle, illetve a monostor II. József-kori feloszlásakor Bécsbe, a Magyar Kamara Archívumába került levéltár jelen-tős része a kamaránál maradt (ide került a Nádasdy-anyag is), a rend visszaállításakor ugyanis nem szolgáltattak vissza minden oklevelet. A kamaránál másolták le azután a vissza nem szolgáltatott iratokat 1806 végén magánlevéltáruk számára. Utóbbi most eredeti helyén, Csornán, a Kamara Archívuma pedig az Országos Levéltárban található. A Magyar Országos Levéltárban elvégzett forrásfeltárás eredményeként megszületett adatbázis,⁴ valamint a 19. század végi Sopron Oklevéltár, a Burgen-

¹ Az alapítással e helyütt nem kívánunk foglalkozni, hiszen éppen jelen folyóirat hasábjain jelent meg ezt tárgyaló tanulmányunk: A csornai premontrei prépostság alapítása. *Soproni Szemle* 58 (2004/4.) 386–395.

² Csak a kimondottan érdeklődésünk tárgyára koncentráló tudományos igényű feldolgozások: *Matics Döme: A csornai premontrei prépostság története 1180–1526. A keszthelyi kath. főgimnázium értesítője az 1911–1912. tanévről.* Keszthely 1912. Klny. [a továbbiakban MATICS: Csornai prépostság], *Belitzky János: A csornai premontrei prépostság alapítása és birtokszerzeményei a nemzetségi kegyuraság korában.* *REGNUM Egyháztörténeti Évkönyv I.* 1936. [a továbbiakban BELITZKY: Csornai prépostság], *Kovács Imre Endre O.Praem.: Fejezetek a csornai prépostság történetéből,* *Magyar Egyháztörténeti Évkönyv 1994/1.* 186–189. [a továbbiakban KOVÁCS: Fejezetek], *Kosztó László: Csorna. In: Korai Magyar Történeti Lexikon.* Főszerk.: *Kristó Gyula,* szerk.: *Engel Pál – Makk Ferenc.* Bp. 1994. [a továbbiakban KMTL] 154–155.

³ Mint teszi azt különösen Belitzky: Csornai prépostság 61–62.

⁴ *Collectio Diplomatica Hungarica. A Magyar Országos Levéltárban 1874–2008 között készült levéltári segédletek és oklevelek elektronikus feldolgozása.* Szerk.: Rác György. Bp, 2008, DVD-ROM (a továbbiakban: DL-DF 4.3.), illetve internetes változata: *Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa.* Internetes kiadás (DL-DF 5.1) 2009. <http://mol.arcanum.hu/dldf>.

landi Oklevéltár, valamint legújabbán a Dreska Gábor által közrebocsátott *A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára* a források publikálása terén is hatalmas előrelépést jelent.⁵ Ennek ellenére természetesen továbbra sem kerülhető meg az eredeti iratanyag feltárása, nehézséget inkább csak az áttekintendő anyag mennyisége jelent.⁶

Érdekes módon forrásainkban előbb találkozunk különböző peres és birtokadásvételi ügyek kapcsán a monostorral és prépostjával, semmint magával az „alapítólevéllel”, amely időrendben csak a harmadik. Mint alább látni fogjuk, a kor számára nem volt ebben semmi különös.

Az építkezés és terjeszkedés időszaka

A monostort elsőként említő megbízható forrás 1226-ból maradt fenn.⁷ A győri káptalan előtt Genitus prépost a helyben kifizetett 100 *pensa*-ért megveszi bizonyos Soproni Konrád fia Andrástól az Ukcse falu melletti,⁸ a Rába egyik ága mentén fekvő birtokát. Mivel egy monostor alapításánál birtokadományok mellett esetleges pénzadománnyal aligha kell számolni korszakunkban, ezért az itt szereplő 100 *pensa*-ban ekkor már meglévő birtokállományuk jövedelmét kell látnunk. Ez nem jelentéktelen összeg, hiszen ekkor egy ökor ára körülbelül egy

⁵ Sopron vármegye története. Oklevéltár I–II. Szerk.: Nagy Imre. Sopron, 1889–1891. (a továbbiakban SO), Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete und Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg I–V. Szerk.: Hans Wagner – Irntraut Lindeck-Pozza – Erich Reiter – Leonhard Prickler. Graz–Köln–Eisenstadt 1955–1999. (a továbbiakban UB), Dreska Gábor: *A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára*. Monumenta credibilia conventus de monte Pannoniae. I. 1244–1398., II. 1399–1438., III. 1439–1499. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 6., 8. és 10.) Győr, 2007–2010.

⁶ A különböző rendi monostorjegyzékek szöveggyűjteményei – I. Oszvald Ferenc: *Adatok a magyarországi premontreiek Árpád-kori történetéhez*. Művészettörténeti Értesítő 1957/2–3. 231–254. o. (a továbbiakban: Oszvald: Árpád-kori) és Körmenyi Tamás: *A 13. századi premontrei monostorjegyzékek magyar vonatkozásairól*. Történelmi Szemle 43 (2001/1–2.) 61–72. (a továbbiakban Körmenyi: Monostorjegyzékek) – nem szolgáltatnak a magyar forrásanyaghoz képest többletet a csomai monostor történetéhez.

⁷ Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban DL) 127., másolatai: Csomai Premontrei Prépostság Levéltára. A csomai konvent magánlevéltára (a továbbiakban: CsMLt) 14/2/1. (Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény – a továbbiakban: DF – 264 814.), 18. századi egyszerű másolata: Egyetemi Könyvtár. Collectio Hevenessiana Tom. XLVII. 20–23.), kiadásai: Fejér György: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I–XI. Budae, 1829–1844. (a továbbiakban Fejér) III. 2. 95–6., UB I. 110. (145. sz.).

⁸ Ukcse később a Sopron megyei Pásztorihoz tartozott, erről explicite vall egy zálogügyletet írásba foglalt oklevél, amelynek értelmében 1417-ben Pásztori Bondor Miklós és fia György a csomai prépostságnak adják zálogba ukcsei birtokukat (DL 10 556., kiadásai: Fejér X/5. 828–830. és Zsigmondkori oklevéltár VI. (1417–1418). Mályusz Elemér kéziratát kieg. és szerk.: Borsa Iván. Bp. 1999. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 32. – a továbbiakban: ZsO) 301. Az ukcsei zálogbirtokot északról a monostor földje, keletről a Kanizsaiak birtoka, délről a Pásztoriak és Asszonyfalvi Ferenc mester birtoka, nyugatról a Csoma–Szilsárkány út határolta. Ez alapján az 1226. évi adásvételben szóban forgó föld Ukcsétől északra fekvő terület lehetett, amely valószínűleg később Csoma területébe olvadt, s nem Pásztoriéba, mivel ismereteink szerint ott nem volt a prépostságnak birtoka, csak 1417-ben vették zálogba az említett ukcsei területet. Ezzel összhangban áll SO I. 233–234., a később Rábapordányba olvadt Martonföldre határjárása. Rosszul lokalizálja: Csánki Dezső – Fekete Nagy Antal: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–V*. Bp. 1890–1941. (a továbbiakban: Csánki) III. 633.

márka volt, ami 240 friesachi dénárt tett ki, egy pensa pedig 30-40 dénár volt,⁹ így az ügylet értékét 12½-16¾ márkára tehetjük. Összehasonlításként a 13. században egy ekealja föld (110-120 hold) éves földbére – földesúri adója – vendégtelpesek esetén 6-24 pondus, vagyis ¼-½ márka volt.¹⁰ Mindenesetre elég stabil gazdasági hátteret és kiterjedt birtokállományt jelez az, hogy ilyen bővítésre nyílt lehetősége a nemrég született szerzetesközösségnek.¹¹

Két évvel később Béla ifjabb király a jelek szerint éppen Sopron megyében kezdte meg örökbirtok-adományokat felülvizsgáló tevékenységét.¹² Ekkor soproni várjobbágyok elvitták a csornai prépost András és *Scemes* nevű emberei által művelt és lakott *terra*-t, mivel állításuk szerint az a várföldekhez tartozott.¹³ Az ifjabb király előtt megjelent prépost a kegyurak, szerzetesei, András, *Scemes* és mások tanúságával igazolta monostora jogát a mai Csorna, esetleg Bogyoszló határában fekvő területhez, amelyet Osl ispán és fiai öröklött birtokaikból adtak a monostornak.

Az iménti bizonyítási eljárás során még nélkülözött, meglévő birtokaik jogait biztosító oklevél elkészítését aztán 1230-ban pótolták, a jelek szerint belefoglalva az alapítók eddigi adományait,¹⁴ amelyekről a forrásokban korábban nem hallunk. Már maga az oklevél közelkorú hátlapi feljegyzése – *A csornai Szt. Mihály arkangyal monostora bizonyos birtokainak megerősítése*¹⁵ – is erről árulkodik.¹⁶ Az

⁹ Gedai István: Friesachi denárok, továbbá Pénzverés szócikkek. In: KMTL 227. és 541–542., valamint Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok. Bp. 2002². 101. és 341. 1 márka 10 pensát ér, vagyis 48 dénár egyezik egy pensával a pilisi konvent Hambato ispán részére 1301-ben kiadott oklevelében: CsMLt 87/6/2A. (DF 264 839.), átírata: CsMLt 87/6/2B. (DF 264 842.) és DL 71 356., kiadta: Anjoukori Okmánytár I–VIII. Szerk.: Nagy Imre – Tasnádi Nagy Gyula. Budapest, 1878–1920. (a továbbiakban: AO) IV. 42–44., Sedlák, Vincent: Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I. (1301–1314) Bratislava 1980. (a továbbiakban: Reg. Slov.) 37–38., kivonata: Anjou-kori Oklevéltár I–XV., XVII., XIX., XXIII–XXVII., XXIX. Főszerk.: Kristó Gyula – Almási Tibor. Budapest–Szeged, 1990–2010. (a továbbiakban: AOKI) I. 64.

¹⁰ Solymosi László: A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon. Bp. 1998. (a továbbiakban Solymosi: Földesúri járadékok) 23., Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok. Bp. 2002². 100. Szűcs szerint egy ekealját általában 2-3 család művelt meg, i. m. 254–255.

¹¹ Nem beszélve arról az „apróságról”, hogy az oklevél szerint a felek egyöntetűen elismerték, hogy az eladó az ismeretlen kiterjedésű föld vételárából adományként sokat elengedett.

¹² Rákos István: IV. Béla birtokrestaurációs politikája. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica 47 (1974), 9–21., ill. már Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt II. Budapest, 1899. 102–103.

¹³ DL 142., másolata: CsMLt 14/2/3. (DF 264 815.), Fejér III. 2. 144–146. és VII. 5. 237–238., Szentpétery Imre–Borsa Iván: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–II. Budapest, 1923–1987. Digitális változata: Szentpétery Imre–Borsa Iván–Rácz György–Kiss Borbála: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Budapest, 2008. (a továbbiakban: RA) in: DL-DF 4.3. I. 444., UB I. 156.

¹⁴ De nem az összeset, mivel éppen az 1228-as perben érintett birtok hiányzik belőle!

¹⁵ Az eredetiben: Confirmacio super quasdam possessiones monasterii Beati Michaelis archangeli de Churna.

¹⁶ Ennek ellenére az oklevél a szakirodalomban „alapítólevélként” szokott szerepelni. DL 159. Átiratai: DL 25 111., CsMLt 41/3/3. (DF 265 030.), DL 12 835., újkori másolatai: DL 159., CsMLt 14/2/4. (egy jelzetten két irat), 14/2/21. (DF 264 816. és 265 033.) és Coll. Hev. XLVII. 79–81. Kiadta: Fejér III/2. 208–9. és 209–11. (két különböző másolatról, hibákkal), SO I. 17–18., UB I. 123–124. (168. sz.). Az alapítólevél hiánya magánalapítások esetében később sem számított rendkívülinek. Vö.: Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Budapest 1930. 78–79. és 150. és Fügedi Erik: Sepelieurunt corpus eius in proprio monasterio. A nemzeti ségi

oklevéllel Osl ispán és fiai, valamint testvére Móric, továbbá korábban elhunyt szerviense és más, a nemzetséghez adatokkal nem köthető személyek több birtokot és birtokrészt adnak (illetve adtak) a monostornak, Sopron megyében *Barba-n*,¹⁷ Beleden, Bodonhelyen, Csorna faluban, Horpácson, az ismeretlen helyen fekvő *Hueche-n*, Márcon, Osliban, Pertelen,¹⁸ Péter falujában,¹⁹ *Potahc/Pothoc-on*,²⁰ Völcsejen, Moson megyében Tétényen, Somogy megyében Nágocson és Sokorón,²¹ a Dráván túl pedig Szentviden.²² Az adományok – nem számítva két meghatározatlan méretű földet Écsen és Völcsejen – összesen 13½ szőlőt, 7 ekealj szántót, két erdőt (az egyikük szintén egy ekealja), 10 malmot, Szentvid és Horpács falvak egészét, a csornai piac jövedelmét, egy csornai szigetet(!), két *mansio*-t és évi 5 márka sőt tesznek ki. Lényegében ez jelentheti a monostor kezdeti birtokállományát, amelynek jövedelméből 1226-ban ismeretlen kiterjedésű földet vásárolt, s amely meghatározta a gazdasági kereteket a pasztoráló munkához.

A nemzetség tagjai azonban nem álltak meg itt monostoruk gyarapításában, adományait egyéni életpályájuktól függően tovább bővítették, sőt a monostor tágabb környezete is kivette a részét az adományokból. Ezekon kívül az alapító nemzetség adományainak sorát megszakítja egy kisebb királyi kegynyilvánítás is. Az alábbiakban dióhéjban összefoglaljuk ezeket.

Az Osl nemhez tartozó Szatmár fia Miklós 1237-ben a győri káptalan előtt Kiscsornán fekvő birtokai felét, két ekealj földet, Márcon pedig egy telket,²³ majd ugyanezen évben a konvent előtt hozott, de a győri káptalan által írásba foglalt végrendeletében Zemenyén a maga és felesége halála után szülője harmadát adja

monostor. Századok 134 (1991), 35–67. Csomával kapcsolatban felvetette ezt már Belitzky: Csornai prépostság 68.

¹⁷ A Sziltól délnyugatra fekvő és annak határába beolvadt Borbaháza (Csánki III. 601., Engel Pál: Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről. PC-CD-ROM Bp., 2001. (a továbbiakban: Engel: Térkép) lehet.

¹⁸ A későbbi Magyarakeresztúron, vö. Csánki III. 614., ill. még Fejér III/2. 225–6. és 331–4., IV/2. 335–6., továbbá Wenzel Gusztáv: Árpád-kori új okmánytár I–XII. Pest, 1860–74. (a továbbiakban: Wenzel) VIII. 246–247., X. 19–20., RA II. 3018. és 3764.

¹⁹ Markotával lehet azonos, vö. DL 40 003., átirata DL 40 113., másolatai DL 86 144., CsKMLt 88 6 1 (DF 264 829.). Kiadásai: Fejér VII/5. 566–567., Magyar Történelmi Társulat Évkönyvvei 5. / MTA Évkönyvei VI. 2. (1838–1840) 197., Wenzel VI. 407–408., UB I. 86–87., kivonatai: Kubinyi Ferenc, ifj.: Magyar történelmi emlékek. I. Pest, 1867. 10. (11.), RA I. 377.

²⁰ Potófölde, Magyarakeresztúr mellett, vö. DL 10 683., DF 264 923., kiadása SO II. 41., valamint ZsO VI. 1782.

²¹ Jóllehet kézenfekvő, és a szakirodalomban általános a Győr megyei Nagyécsre gondolni ezen szöveggel kapcsolatban, arra sem a névalakból (Nagach, Nagoch), sem a korabeli és későbbi birtokviszonyokból nem következtethetünk (Csánki III. 547–548., Győrffy II. 584–587.). Arrafelé ugyanis nem ismeretes Osl-birtok, illetve csak későbbi adományokról tudunk. Ráadásul 1264-ben a Csornai testvérek osztozkodása – DL 61 149., kiadta: Zala vármegye története. Oklevéltár. Szerk.: Nagy Imre, Véghely Dezső és Nagy Gyula. I. Bp., 1886. (a továbbiakban: ZO) 46–48. – során is feltűnik Nagach Osl nb. Tamás fiai, Tamás és Imre birtokai között: Nagach de Symigio (nem mellékesen itt is *cum winitoribus ibidem constitutis* szerepel). A somogyi Nágoccsal együtt szereplő Sacorou ezek után ugyancsak lehet Zalában (Sokoród) vagy Somogyban is, bár itt nem kizárható valamely Győr megyei, Sokoró mellett fekvő helység sem – I. Csánki II. 640. és III. 102., Győrffy II. 623–624.

²² Varasd megyében, ma Horvátországban Vidovec néven Varasdától (Varaždin) nyugatra. Vö.: Engel: Térkép.

²³ DL 57 149., kiadta: Wenzel II. 75., UB I. 245.

a konventnek.²⁴ 1246-ban IV. Béla király adományoz a monostornak már meglévő birtoka mellett fekvő, a soproni várhoz tartozó *Potuk*²⁵ és Vica földekből egy-egy ekealjnyit.²⁶ A monostor újabb, vicai malmáról szerzünk tudomást 1247-ben, mikor a király megbízásából István nádor, Csák királyi lovászmester és soproni ispán egyebek mellett a Rábán és a Rábcán engedély nélkül felállított malmokat általános vizsgálat alá vetette. A csornai premontreiek vicai malmát réginek és jogszerűen működőnek²⁷ találta, ezért meghagyja azt a prépostság kezén.²⁸

1255-ben ismét egy nemzetségtag, a gyermektelen István fia István²⁹ hagyja a monostorra a győri káptalan előtt tett végrendeletében szántóban és kaszálóban fekvő egész – ám az oklevél által homályban hagyott méretű – csornai öröklött birtokrészét,³⁰ amelyhez 1257-ben megszerzi a király, valamint testvére, Iván beleegyezését.³¹ 1265-ben ugyancsak a győri káptalan előtt Márk páli pap edvei öröklött és vásárolt birtokrészét, amelynek nagyságát állítása szerint nem ismeri, rokonai beleegyezésével szintén pap atyja lelke üdvéért a csornai (*Chorna*) monostornak adományozza.³² „Szerencsénkre” Győr csehek általi 1273-as elfoglalása idején a káptalan pecsétjét elfogták, ezért András prépost kérésére a káptalan 1288-ban átírta saját korábbi oklevelét, ezúttal nem megfélemlítve a birtok méretéről és fekvéséről sem. A szóban forgó föld egyik része 70 hold jó fekvésű, megfelelő szélességű (*bona latitudine*) szántó, amellyel északról Osl

²⁴ Az oklevél elveszett, így csak kiadásból ismerjük: Katona István: *Historia critica regum Hungariae stirpis Arpadianae*. Tom. V. Posonii et Cassoviae, 1783. 808–809., Fejér IV/1. 77–78., fordítása uo. VII/3. 23–24. (a latin kiadással ellentétben a tulajdonnevek teljes félreolvasásával).

²⁵ Hogy ez azonos az 1230-ban látott, a későbbi Potótfölddel megegyező területtel, az egyrészt a közeli Vicával együtt való szereplése miatt is valószínű, másrészt a királyi kegy ebben is kedvezhetett a megadományozottnak, ti. már meglévő birtoka szomszédságában adott újabb földet. Így nem valószínű, hogy éppen a hasonló nevű, Kapuvártól délre eső Patakpusztáról lenne szó (Belitzky János: *Sopron vármegye története*. Budapest 1938. 479.).

²⁶ DL 301., másolata: CsMLt 14/2/6. (DF 264 819.). Kiadta: Hazai oklevéltár 1234–1536. Szerk.: Nagy Imre – Deák Farkas – Nagy Gyula. Bp. 1879. (a továbbiakban: HOKl) 13., UB I. 305., kivonata: RA I. 833.

²⁷ A kettő a szokásjog értelmében egyet jelentett: Tringli István: *A magyar szokásjog a malomépítésről*. In: *Analecta mediaevalia I. Tanulmányok a középkorról*. Szerk.: Neumann Tibor. (Budapest–Piliscsaba) 2001. (a továbbiakban: *Analecta I.*) 253–254. és 259–260.

²⁸ DL 318., másolata: CsMLt 51/4/15. és 41/3/2. 11. (két példány azonos jelzeten – DF 264 821. és 264 909.), Coll. hev. XXII. 210–212. Tartalmi átiratai: DL 317., CsMLt 15/2/3. és 41/3/2. 11. (DF 264 908–909.). Kiadása: Fejér IV/1. 457–458., UB I. 312.

²⁹ Érdekes módon Csoma nemzetségbelinek írja ez és több más oklevél (Wenzel II. 292. és VII. 472–473.), azonban a szakirodalom egyetért abban, hogy az Osl nemzetséghez tartozott, l. Pór Antal.: *Az Osl nemzetség története a XIII. és a XIV. században*. Turul 8 (1890/4.) (a továbbiakban: Pór: *Az Osl-nemzetség*) 164–165. és Karácsonyi János: *Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I–III*. Bp. 1900–1904 (reprint Bp., 2004, a továbbiakban: Karácsonyi: *Magyar nemzetségek*) 871–874. Úgy látszik, István fia István és testvére, János külön, fiágon kihalt ágának I. Osl ispán fiaitól független önmeghatározási kísérletének a tanúi ezen adatok.

³⁰ DL 420., másolata: CsMLt 14/2/11. (DF 264 824.), kiadása: HOKl 31–32.

³¹ DL 455., másolata: CsMLt 14/2/10. (DF 264 825.), kiadása: HOKl 35–36.

³² DL 602., másolata: Coll. hev. XXII. 257–258., kiadása: Fejér IV/3. 303–304., UB I. 317.

nembéli Herbord fia Herbord mester földje szomszédos, a többi 50 hold cserjés, ami a Rába mentén terül el.³³

1278-ban Miklós, a soproni Szt. Mihály templom plébánosa végrendeletében a monostorra hagyta saját kezüleg telepített és gondozott balfi szőlőjét, cserébe pedig a monostor temetőjében kívánt nyugodni. A plébános vélhetően nem tartozott a kegyurak nemzetségéhez, hiszen – amellet, hogy erről nem is tesz említést – a kegyúri nemzetség tagjai többnyire nem saját kezüleg művelték szülőiket, ráadásul ebbéli minőségüknél fogva eleve a monostorba temetkezettek.³⁴ 1280 újabb jelentős adomány időpontja. Ezúttal Osl nemzetségtag, I. Osl unokája, Herbord fia Herbord ispán bizonyítja, hogy a monostornak Csornán és Erlényben³⁵ egy-egy, Pertelen, Beleden, Újfaluban,³⁶ Horpácson, Ilmicen és Csáván két-két *mansio*-t, a Vica melletti *Lusa*-n pedig két malmot adományozott apjával együtt még annak életében.³⁷ A szintén nemzetségtag Móric fia Móric ispán halálos ágyán tett végakarátát hasonlóképpen utólag, 1281-ben foglaltatták írásba András csornai prépost kérésére a győri káptalannal. A végrendelkezés tanúai, az elhunyt gyóntatója, egyben a csornai monostor *custosa*, Demeter testvér, továbbá János pap, a csornai Szt. Ilona templom plébánosa, az özvegy, Locsmándi Frank ispán lánya, az elhunyt atyafiai és mások vallomása alapján kiállított oklevél értelmében a testvérei és rokonai birtokaitól elválasztott öröklött jószágaiból zemenyei két kerekű és két kövű malmát, ugyanott a malomtól északra két telket és a malom mellett egy házhelyet (*unam arcam*³⁸ *apud idem molendinum pro una curia competentem*), továbbá teljes részét a Márc melletti *Bichturianus* hegy csöbör-adójából (*in chybrionibus vini*) hagyta a csornai monostornak, amelynek patrónusa volt és ahol végső nyughelyét kiválasztotta.³⁹

Korszakunk – amely csak véletlenül záródik a hagyományos, az Árpádok kihalásához kötött korszakhatárral – utolsó birtokgyarapodása még 1301. október 18. előtt a kegyúri nemzetséghez nem köthető, fiú örökös nélkül elhunyt

³³ DL 602., másolatai: CsMLt 14/2/13., 14/2/18. (mindkettő DF 264 836.), Coll. hev. XXII. 256–259., kiadta: Fejér V/3. 444–445., UB II. 211–212. (299. sz.).

³⁴ DL 1028., másolata: CsMLt 14/2/15. (DF 264 832.). Kiadta: SO I. 44–45., UB II. 125. A végrendeletet a soproni keresztis konvent perjele, Rhodianus, valamint a város hatósága is megerősítette: Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. Sopron város tanácsülési jegyzőkönyvei. Vol. 45. 1636. május 28-i bejegyzés 148–149., CsMLt 14/2/15. (DF 264 832.), kiadásai: Fejér VII/4. 179–180., Póda Endre: A soproni kath. Parochia és a soproni kath. hitközség Története. Sopron 1892. 2–3., Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. II/6. Sopron 1943. 1–2., UB II. 110–111.

³⁵ Pontosán lokalizálni a rendelkezésre álló adatok alapján lehetetlen, mindenesetre a fentebb már idézett, 1228-as oklevél alapján közel feködhetett Csornához, valószínűleg annak déli határába olvadt be. Karácsonyi: Magyar nemzetségek 875.

³⁶ Esetleg a Vámoscsalád melletti mai Uraiújfaluval azonosítható (Vas m.).

³⁷ 1279–1280-ban tehát: I. Pór: Az Osl-nemzetség 173.

³⁸ Area értelemben, vö. Lexicon latinitatis mediæ aevi Hungariae. A magyarországi középkori latinság szótára. Vol. I. A–B. Szerk. biz. elnöke: Harmatta János. Bp. 1987–1989. 224. és 233.

³⁹ DL 1110., másolatai: CsMLt 14/2/17. (DF 264 834.), Coll. hev. XLVII. 25–28., kiadásai: Fejér V/3. 100–102., UB II. 152–153.

Rábaközi János fia Pál halálával következett be. Végrendeletének értelmében Rábatamáson nyert a monostor egy fél birtokrészt.⁴⁰ Figyelmet érdemlő módon az interregnumot jellemző zavaros időkben a monostor zökkenőmentesen birtokon belülrre került, míg a birtok koronára háramlott másik felének jövedelmét az új birtokos csak némi huzavona után élvezhette. A fennmaradt oklevelek tanúsága szerint ugyanis Rábaközi Pál özvegye kifizetetlen hozománya és leánynegyede okán a birtok másik felébe királyi adomány jogcímén bevezetni kívánt, a jelek szerint a káldi nemesek közül való⁴¹ Bene fia, Vörös (*Rufus*) István esztergomi királyi várnagy és Benedek *comes*ek számára történő iktatásnak mondott ellent kétszer is,⁴² a monostorénak nem. Az özvegy és új férje, másrésztől a testvérpár és a monostor között ekkor létrejött egyezség értelmében a testvérek az özvegy hozományának fejében 25, leánynegyedének fejében 3 márkát fizettek ki, mire a birtokba iktatást végre le lehetett bonyolítani. Márton prépost az újonnan nyert vagyont aztán már az iktató jelentés elkészítésével egy napon, 1302. január 9-én a győri káptalan előtt 6 márkáért el is adta a másik birtokfelet elnyert Benedeknek és Istvánnak, mivel a szerzetesek szükségét szenvedtek.⁴³ Nyilván nem függetlenül a részvételével létrejött egyezségtől, amely az oklevél tanúsága szerint a csornai monostort nem terhelte, a prépost nem csinált jó vásárt, mivel a testvérpár nem fizetett volna ki 28 márkát a monostorra szállt birtokrészszel egyező értékű birtok kedvéért, ha az mindössze 6 márkát ér.⁴⁴ Sajnos a rendelkezésre álló

⁴⁰ Végrendelete nem maradt fenn. Halála időpontjának *terminus ante quem* meghatározása Vencel király egyik keltezetlen, de elég egyértelműen 1301-re datálható oklevele (DL 5104.) alapján megoldott. L. Szabó Aladár, ifj.: Venczel és Ottó királyok oklevelei. Turul 34 (1916/1.) 42. (3. sz.). Kiadása: SO I. 53. (IV. László okleveleként), kivonata: UB III. 5., AOKl I. 91.

⁴¹ Vö. AOKl III. 705., valamint István fia Dezső későbbi szereplését: AOKl XIII. 666. (a korábbi kiadásokkal).

⁴² A győri káptalan első iktatásról szóló jelentése 1301. november 17-éről: DL 1621., kiadva: UB III. 6., kivonatai: AO I. 17. és AOKl I. 117. A következő iktatásról a jelentést 1302. január 9-én állították ki, ennek értelmében az özvegy ismét ellent mondott az iktatásnak. Ezután képviselőtében új férje, Potyondi Csépn fia Tamás, valamint Bene fiainak ügyvédje és Márton prépost a győri káptalan előtt megegyeztek az özvegy kielégítéséről, miután megtörténhetett az iktatás. DL 1629., AO I. 20–21., SO I. 62–63., kivonatai: UB III. 8. és AOKl I. 159.

⁴³ DL 86 891. Kiadása: HO V. 90–91., kivonata UB III. 8. és AOKl I. 161.

⁴⁴ A fél birtokra számolt 28 márkás érték meglepő összhangban van a birtokot érintő további események során felmerülő összegekkel. A testvérpár közül Benedek fiú utód nélkül távozván az élők sorából (hacsak nem osztottak meg birtokaikon), Vörös István ispán fiai, Dezső és Emych 1322. jan. 3-án – testvérük, Balázs 1/3 része kivételével – elzalogosítják Imre fia Lőrinc zalai ispánnak négy évre 10 márkáért (DL 2085., SO I. 87–88., UB III. 139., AOKl VI. 397.). Ugyancsak 1322. jún. 2-án Sopron megye döntése értelmében – amint arról beszámol a megyei hatóság oklevele – a birtokot a három testvér által (István ekkor már néhai) a baboti nemeseknek okozott kár fejében, 39 marka értékben becsülve a babotiaknak iktatják, mivel alperesek az idézésre hétszer nem jelentek meg. Míután az iktatásnak a szomszédosok jelenlétében (Csornai) Imre fia Imre ellene mondott, mivel a szomszédság jogán magához váltaná testvéreivel, Lőrincsel és Gergellyel a birtokot. Az ítélet kedvezményezettjei, a babotiak 90 márkáért mondták le a birtokról, amely a 39 marka kárt és a bírságokat is magában foglalja – DL 86 944., UB III. 143–144., AOKl VI. 603. A győri káptalan jún. 4-i jelentése ugyanerről: DL 86 945., SO I. 89–91, UB III. 144., AOKl VI. 609. Némileg elbizonytalanító egy 1324. febr. 25-i, győri káptalan előtt kötött egyezség, amelyben 60 márkáért a három testvér eladja ugyanezt a birtokot Csornai Lőrincnek, akit egyébként Pál csornai prépost képvisel, azonban az oklevél szövege alapján itt inkább a Kanizsaiak által rovásukra elkövetett hatalmaskodások jóvátételéről van szó: DL 86 958., UB III. 171–172., AOKl VIII. 82.

forrásanyagból nem tudunk meg egyebet az ügylet háttéréről, főleg azt nem, mi készítette Márton prépostot az áron aluli elkötyavetyélésre.⁴⁵ Ez az első fennmaradt birtokeladás azonban ettől függetlenül is már új szelek beköszöntét jelzi.

A 13. század birtokgyarapodása tehát az 1230-as, a korábbi birtokszerzéseket hiányokkal ugyan, de összefoglaló „alapítólevél” után további 4 ekealj föld, 17 telek, 1 és ½ szőlő, a márci csöböradó egy része, 4 malom, egy házhely, 70 hold szántó, 50 hold cserjés és egy ismeretlen kiterjedésű föld – nem számítva a szinte azonnal eladott 1301. évi hagyatékot, illetve az 1228-ban per alatt állott András és Scemes által művelt, ugyancsak ismeretlen kiterjedésű *terra*-t. Olyannyira egyoldalú a fennmaradt forrásanyag, amelyben az Oslok számára tett királyi adományok, illetve számukra történő birtokba iktatások mellett leginkább az általuk monostoruk javára tett adományok dominálnak, hogy a szakirodalomban egyenesen a nemzetség Sopron megyei birtokainak a monostor általi fokozatos „elfoglalásáról” írnak,⁴⁶ amely mindezek ismeretében azért túlzás.

Jóllehet az adományok 13. század folyamán egyre áradó bősége biztosan nem segítette elő a szerzetesi szegénység gyakorlását a rendtársak számára, egyéb téren hasznosnak bizonyult. Lehetővé tette, hogy szerzetesek feles számban éljenek a monostor falai között. A rendi statútumok szerint ugyanis 12 fős a teljes konvent,⁴⁷ vagyis elvben ennyinek kell élni a monostor falai között, és ennyi szükséges új közösség alapításához. Tehát a kirajzás, a filiáció, új leánymonostorok Csornáról történő alapításának folyamata a konvent létszámának dinamikus növekedését kívánta meg, amelyet az általunk tárgyalt birtokadományok és az ezek révén létrejött jövedelmi-gazdasági körülmények tettek lehetővé.

A fiatal közösség összesen négy monostor alapításához bocsátott ki szerzeteseket magából. Ezek: a Túrje nembeli Dénes bán túrjei (még 1234 előtt), a Hahót nembeli Buzád fia Csák tárnokmester rajki (1239), valamikor 1235–1250 között az Oslok egyik ágának – talán a Váti (Németi) ágának⁴⁸ – horpácsi,⁴⁹ végül

⁴⁵ A Vencel királyhoz hű Vörös Benedek és István háttéréről semmi egyéb nem derül ki az oklevelekből, csak hogy a fenti ügyben a nem túl gazdag nemzetségből származó, Sopron megye nyugati részén birtokos Veszkenyi (másként Peresznyei) Konrád volt ügyvédjük: DL 1629., AO I. 20–21., SO I. 62–63., kivonatai: UB III. 8. és AOkl I. 159. Ettől függetlenül – Vencel melletti elköteleződésükből ítélve – nyilván a Kőszegiek emberei voltak ők is, legalább egy ideig. Különösebb politikai háttére épp ezért nem lehet az ügyletnek, mivel a területet a 13. század végétől egészen 1317-ig uralmuk alatt tartó Kőszegiek Vencel király támogatóinak számítottak, ahogyan a környéken birtokos kegyúri nemzetség Oslok tagjai is (minderről l. Kristó Gyula: A Kőszegiek kiskirálysága. Vasi Szemle 29 (1975), 251–268. (különösen: 258.sk) és Engel Pál: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323) (a továbbiakban: Engel: Az ország újraegyesítése). In. uő: Honor, vár, ispánság. Budapest 2003. 337., 347., illetve uő: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I-II. Bp., 1996. (a továbbiakban: Engel: Archontológia) II. 123. (Kanizsai Lőrinc).

⁴⁶ Karácsonyi: Magyar nemzetségek 875. és az ő nyomán Matics 21.

⁴⁷ Matics: Csornai prépostság 39.

⁴⁸ Az alapítóval történő azonosításra legesélyesebb az Oslok agyagosi, másként Szöre ága lenne, mivel ennek tagjai nem bukkannak fel egyszer sem Csornával kapcsolatos ügyekben, legyen szó akár adományról, akár

1251 előtt a Pok nembeliek – Móric királynéi udvarbíró és nyitrai ispán, valamint unokatestvére, Márk ispán⁵⁰ – móríchidai alapítása. A század vége felé a rajki monostor kegyurai, Csák bán fiai elhanyagolták egyházukat, akik előbb 1275-ben egy unokatestvérükre, Terestyén fia Mihályra,⁵¹ 1289-ben pedig másik unokatestvérükre, Atyusz ispánra⁵² testálták a kegyuraságot.⁵³ A monostorban uralkodó állapotok teljes újraszervezést igényeltek, segítségért pedig Atyusz a csornai atyamonostor prépostjához, Benedekhez fordult. Ő legkorábban 1291-ben megegyezett a kegyúrral, és Valter papot küldte a csornai rendházból Rajkra, ahová ígérete szerint további szerzeteseket küld még, ha Atyusz tartja szavát, vagyis kinevezi Benedek választottját prépostnak.⁵⁴ Mivel a rajki monostor egészen a 16. századig fennállt,⁵⁵ jó okunk van azt gondolni, hogy mindketten betartották az egyezséget.

Két közkeletű tévedés tárgyalása kívánczik még a monostor 13. századi történetéhez. Matics révén megjelent a szakirodalomban,⁵⁶ hogy a csornai monostort 1241-ben a tatárok feldúlták. Okfejtése az 1251. július 15-i turóci alapítólevélből indul ki, amelynek megfogalmazása szerint a premontrei rend magyarországi monostorai komoly anyagi kárt szenvedtek a tatár támadás miatt,

eltiltásról. Azonban ennek oka inkább az lehet, hogy 1222–23-ban – tehát nem sokkal a csornai monostor fundálása után – ágostonos prépostságot alapítottak Márcon. F. Romhányi Beatrix: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Katalógus. (Budapest) 2000. (a továbbiakban: Romhányi: Kolostorok) 43. Így hipotetikusan maradnak alapítónak a szintén a megye nyugati részén birtokos Vátiak (Németi-ág), akik csak 1332-től jelentkeznek a csornai monostorra vonatkozó adatainkban (l. alább), miután már a horpácsi monostor az ágostonosok kezébe ment át és talán el is pusztult. Vö. a Váti-ág birtokairól: Karácsonyi: Magyar nemzetségek 869–871. Igaz, hogy az egyetlen fennmaradt, a horpácsi monostor javára tett adomány Agyagosi András fia, András fia, Péter mestertől származik 1358-ból: Körmenyi Tamás: A sopronhorpácsi monostor Árpád-kori történetének vitás kérdései. SSz. 57 (2003) (a továbbiakban: Körmenyi: Horpács) 280. Idézi: Urkundenbuch des aufgehobenen Chorherrenstiftes Sankt Pölten. Bearb. v. Joseph Lampel. I–II. Wien, 1891–1896. (Niederösterreichisches Urkundenbuch, I.) 183–184.-t, az oklevél azonban nem közli, hogy Péter mester a horpácsi monostor kegyura lenne.

⁴⁹ Belitzky: Sopron 488. o., Kovács Imre Endre O.Praem: A türjei Premontrei Prépostság története. Zalai Gyűjtemény 32. Zalaegerszeg 1991. 8., Oszvald: Árpád-kori 247–248. és 251., Romhányi: Kolostorok 45., 54., 70. Horpácsra: Körmenyi: Horpács 276–288. – különösen 287–288. Móríchidára: az alapítás királyi megerősítésének átiratai DL 355–358., DF 236 735., másolatai: CsPPLt MLt 14/2/12. (DF 264826.), tartalmi átirata: DL 9480.; kiadva: Gyurikovits György: Győr vármegyében fekvő Móríczhida helységnek ismertetése. Tudományos Gyűjtemény 1829. II. 12–17., Fejér IV/2. 85–90. és Fuxhoffer D. – Maurus Czinár: Monasteriologie ... Hungariae libri duo. II. Pest 1860. 46–47. (csak részlet), kivonata: UB I. 331.

⁵⁰ Rokonsági fokukra l. Wenzel VII. 250–251., valamint Karácsonyi: Magyar nemzetségek 898., Engel Pál: Középkori magyar genealógia. CD-ROM adatbázis. Budapest 2001. Pok nem 1. tábla: Meggyesi (Móríchidai, Izdenci).

⁵¹ Fejér V/2. 299–301.

⁵² Mindegyikük rokonságára l. Engel: Genealógia. Hahót nem 2. tábla. Buzád ága.

⁵³ Fejér V/3. 481–482., VII/5. 484.

⁵⁴ Matics: Csornai prépostság 22., Fejér VII/5. 484. Az oklevél, amely tulajdonképpen a korábbi szóbeli egyezséget ismétli meg és Valter testvér vihette magával, keltezetlen, viszont 1291-ben még A. a prépost (SO I. 57.), Benedekről pedig csak 1293-tól vannak adataink (l. a 63. lábjegyzetben). Vö.: Kovács: Fejezetek 190.

⁵⁵ Romhányi: Kolostorok 54.

⁵⁶ Matics: Csornai prépostság 21., Belitzky: Csornai prépostság 61.

s a király ezért alapít számukra új monostort a Turul-hegy alatt.⁵⁷ Mivel – szól Matics érvelése – IV. Béla néhány évvel korábban a csornai monostort is megadományozta, feltehető, hogy ott is a tatárok által okozott károk miatti kedvezésről lenne szó. A formállogikailag is hibás okfejtés ellenére elképzelhetetlen, hogy ez így történt Csorna esetében. Egyrészt, IV. Béla korábban tárgyalta, 1246. július 14-i oklevele egyetlen szóval nem említi a tatár támadást, holott a király valószínűleg nem mulasztotta volna el megemlíteni az esetleges pusztulást. Még nagyobb súllyal esik latba, hogy a konvent fennmaradt magánlevéltárának egyetlen oklevele említi meg a tatárokat. Egy, a veszprémi püspökség részére kiállított 1269. október 3-i királyi adománylevél hozza csak szóba őket, az is csak egy időhatározós szerkezet részeként, tehát nem egy adott pusztítással kapcsolatban.⁵⁸ Végül nem mellesleg az eddig általunk felhozott, a történelem viharait nagyobb részt éppen a konvent magánlevéltárában túlélte oklevelek pusztulása is a teória ellen szól, csakúgy, mint a kirajzás szakadatlan folyamata.

A renden belül nagy tekintélynek örvendő történetírók munkái, Lauriels *Optica*-ja és Hugó *Annales*-e⁵⁹ alapján széles körben elterjedt,⁶⁰ hogy a 13. század végén, pontosabban 1294-ben morvaországi premontrai monostorok alá vetették az egész magyar cirkáriát. A teória szerint ekkor a csornai monostornak is morva atyaapátság, az 1294. és 1320. évi rendi katalógusok alapján Gradics alá kellett kerülnie, egészen 1517-ig.⁶¹ Ennek azonban egyáltalán nincs nyoma a teljes Csornára vonatkozó okleveles anyagban. Mivel Oszvald Arisztid Ferenc – igaz, nehezen elérhető és kevésbé ismert munkájában⁶² – az egész magyar rendtartományra vonatkozóan cáfolta a morva függésbe kerülés történeti fikcióját, ezért ezzel a továbbiakban nem kívánunk foglalkozni.⁶³

A 14. század – terjeszkedés helyett védekezés

A csornai premontraiak számára a 13–14. század fordulóját Rajk sikeres újratelepítése mellett elapadó birtokadományok, valamint zavaros politikai és közbiztonsági viszonyok jellemezték. Legkevésbé sem voltak tehát ideálisak a

⁵⁷ „...quod cum sanctus ordo Premonstratensis in substantia rerum temporalium per impetum profane gentis tartarorum in regno nostro nimium fuerit destitutus...” DL 346. Kiadása: HOkI 19., Richard Marsina (ed.): Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae – Slovenský diplomatár. Tom. II. Pozsony, 1987. 256–258., kivonata: RA I. 948.

⁵⁸ Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár. A veszprémi káptalan magánlevéltára. Lad. 85. Epp. Decimae Budenses 3. (DF 200 023.). Középkori átiratai: DL 40 571., 50 256., DF 201 440. Újkori másolatai: DL 36 430., DF 264 828., Coll. hev. X. 241–4. Kivonata: RA I. 1617., amely hozza temérdek régebbi kiadását és kivonatát.

⁵⁹ Servacius de Laurielz: *Optica regularium. Coloniae Agrippinae 1614.*, Carolus Louis Hugo: *Sacri et Canonici Ordinis Praemonstratensis Annales I–II. Nanceii, 1734–1736.*

⁶⁰ Még Romhányi: Kolostorok is, igaz finomítva csak az 1294 és 1320 közötti időre fogadja el a morva függés tényét.

⁶¹ Ennek szellemében ír Belitzky: Csornai prépostság 69–70.

⁶² Oszvald Arisztid (Ferenc): *A magyarországi középkori premontrai prépostságok.* Budapest 1939.

⁶³ Körmendi: *Monostorjegyzékek 70.* kitar a morva függés mellett, de nem ismeri Oszvald idézett elemzését.

körülmények a nyugodt gazdálkodáshoz vagy a lelkipásztorkodáshoz. Ennek első jele volt, hogy Benedek prépost 1293. szeptember 15-én Lodomér esztergomi érsekkel átíratva III. Ince és IV. Márton pápáknak a premontrei rend kiváltságait és tizedjövedelmeit biztosító privilégialisait, ezzel is eszközt nyerve monostora jogainak védelmére.⁶⁴ Mint fentebb láthattuk, utóda, Márton 1302-ben birtokot idegenített el, ami az előző század forrásanyagában példátlan esemény, még ha nem is meglepítő. Az interregnum idején fennálló viszonyok vagyoni bizonytalanságát jelzi, hogy 1307-ben Osl nembeli Belid fiai János, Imre, Belid ispánok és testvérük László, valamint Miklós ispán fia János visszaállítják a csornai egyház prelátusát és szerzeteseit bizonyos két kerékű malom, egy házhely (*fundus curie*) és azok jövedelmei birtokába, amelyeket azok őseiktől kezdve élveztek.⁶⁵ Hogy ez megegyezik az 1247-ben már királyi kiküldöttek által megvizsgált malommal, azt egy 1415-ös oklevél bizonyítja, amelyben végül is Garai Miklós nádor – átírva egyébként mind az 1247., mind az 1307. évi oklevelet – engedélyezi harmadik kerék építését.⁶⁶

Mindennek a tetejébe a birtokadományok igen látványosan elkerülik a csornai szerzeteseket, Zsigmond király kora előtt mindösszesen hármat ismerünk, a fentebb ismertetett 1301. évi hagyatékot, 1332-ből Osl nb. Németi Domonkos fia Miklós mesternek a sarródi vám öt illető részét a csornai monostorra hagyományozó végrendeletét,⁶⁷ valamint egy későbbi, alább tárgyalandó esetet.

Forrásaink az egyébként viszonylag jól feltárt Anjou-korra szinte elapadnak. Az 1323-ban felbukkanó Pál prépost idején a jelek szerint nagy átalakulások kezdődnek az eddig nagyjából harmonikusan fejlődő és gyarapodó monostor életében. Tevékenységével összefüggésben megélnékülni látszik a hiteleshelyi tevékenység is,⁶⁸ ez azonban egész biztosan nem lehetett oka annak, hogy a kegyurak károsnak ítélik a prépost működését. Annyit tudunk, hogy egynémely dolgokban nézeteltérés támadt a vélhetően nem sokkal korábban kinevezett prépost és a kegyurak között, akik úgy vélték, a monostornak károkat okoz Pál testvér kormányzása. Bizonyos Tamás, pozsonyi őrkanonok a győri káptalan előtt 1323. március 16-án kezességet vállal a kegyúr nemzetség ekkor talán

⁶⁴ DL 2395., CsMLt 6/1/4. (két példány – DF 264 837.), kiadása Fejér VI/1. 257., Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I–IV. Ed. Knauz Ferdinandus, *DEDEK CRESCENS* Lajos, *DRESKA* Gábor, *ÉRSZEGI* Géza, *HEGEDŰS* András, *NEUMANN* Tibor, *SZOVÁK* Kornél, *TRINGLI* István. Strigoniai–Budapestini, 1874–1999. (a továbbiakban: MES) II. 346–7.

⁶⁵ DL 1714., átírata: DL 317., másolatai: DL 159., CsMLt 14/2/19., 15/2/3. és 41/3/2. 11. (DF 264 840, 264 908 és 264 909.) és Coll. hev. XXII. 217–218. Kiadta: Fejér VIII/1. 242–243. és uő. VIII/7. 46–47., kivonata: UB III. 61. és AOKI II. 297.

⁶⁶ DL 317., másolata: CsMLt 41/3/2. 11. (DF 264 909.). Kiadta: Fejér X/5. 635–638., kivonata: ZsO V. 271.

⁶⁷ DI 2715., másolatai: CsPMLt 14/2/20. (DF 264 845.), Coll. Hev. XXII. 221–223., kiadta: Fejér VIII/3. 649–650., UB III. 198.

⁶⁸ A DL 65 549. és 86 939. (UB III. 293. és 310–312., AOKI 284., 675–676., 716.) összesen négy konventi kiadvány szövegét őrizte meg nekünk, amelyeket két különböző család számára adtak ki. Ez az 1393-ig – amikor Zsigmond király új autentikus pecsétet adományozott a monostornak – fennmaradt mintegy 20 oklevélhez képest meglehetősen nagy szám, még akkor is, ha ekkora számok statisztikai elemzésre alkalmatlanok.

legtekintélyesebb tagja, Csornai Imre fia Lőrinc⁶⁹ számára a monostor élére az ő gondoskodásából állított prépost ténykedéséért (*pro ... preposito, per suum curacionem (!) ad monasterium ... destinato*), és biztosítékként leköti saját anyagi eszközeit a monostort és a kegyurakat érő esetleges károk fejében (*satisfaciet de dampnis illatis prefate ecclesie et patronis (!) eiusdem*).⁷⁰ Ki lehetett Tamás örkanonok, hogy meghatározta az Oslok kegyurasága alatt álló csornai monostor prépostutódlását? Nyilván nemzetségtagnak kellett lennie, különben a népes – és a Csornaiai révén a kanizsai uradalmat épp ekkor megszerző⁷¹ – nemzetség nem engedte volna át neki a jogkörébe tartozó döntést, lett légyen akármilyen tekintélyes személy.⁷²

Forrásainkban Tamás pozsonyi örkanonok – aki valószínűleg 1313-ban még mint „egyszerű” pozsonyi mesterkanonok végrendelkezik⁷³ – 1316. február 8-án tűnik fel, mint prépostja és az egész káptalan képviselője két kanonoktársával Tamás esztergomi érsek előtt egy ügylet megerősítése céljából.⁷⁴ 1317 novembere elején a káptalan nevében több oklevél megerősítését kéri Károly királytól.⁷⁵ De – a káptalan privilégialis kiadványainak méltóságsorai, kiszállásokhoz és az örkanonoki hivatalhoz köthető, a káptalan vagyonát érintő ügyek mellett – találkozunk vele fogott bíróként, vagy Visegrádon, ha az udvarnál kellett a káptalan érdekeit képviselni, mint például okleveleket átíratni az új királyi felségpecsét vésetése után, 1323-ban.⁷⁶ Egyházon belüli tekintélyét jól illusztrálja az a levél is, amelyben az ő, valamint Péter korábbi pozsonyi prépost esztergomi érseknél történő közbenjárásáért folyamodik István nyitrai kanonok egy esztergomi stallum elnyerése érdekében.⁷⁷ Utoljára 1328 januárjában⁷⁸ találkozunk vele a Pozsony megyei Torony birtok perének tárgyalásán, majd február 3-án ugyanennek a káptalan számára történő iktatásakor.⁷⁹

⁶⁹ A Kanizsaiak őse, ekkor zalai ispán (Engel: Archontológia II. 123.).

⁷⁰ DL 2154., kiadásai: SO I. 94., UB III. 150. (278. sz.), AOKl VII. 72.

⁷¹ AOKl VII. 118. (1323. április 12.).

⁷² Kollányi Ferenc: A magán kegyúri jog hazánkban a középkorban. Bp., 1906. (a továbbiakban: Kollányi: Magán kegyúri jog) 206. sk.

⁷³ A jelenleg lappangó, 1313. július 4-i keltű oklevél jelzete: Primási Levéltár. Capsa C. nr. 19. Csak szűkszavú kivonata ismert Fejér nyomán: Fejér VIII/7. 105., MES II. 684., Reg. Slov. I. 1125., AOKl III. 569. Még korábban talán vasvári, esetleg pécsi stallumot töltött be az AOKl I–VII. kötetei egész országra vonatkozó kanonok-adatai alapján, ami tökéletesen beleillene a kor uralmi rendszerébe, lévén ezek a káptalanok a Csornaiai urai, a Kőszeigek hatalmi szférájába tartoztak.

⁷⁴ AOKl IV. 237.

⁷⁵ AOKl IV. 618–621.

⁷⁶ Fogott bírá: AOKl V. 895. (1320. szept. 27.), IX. 4. (1325. jan. 6.), VII. 133., 293., 310–311. és 319. (1323. ápr. 22. Visegrádon, jún. 22. és 26. Budán?, jún. 28. Budán; a helyszínek I. Károly Engel-féle itineráriumból: Engel: Az ország újraegyesítése 366–367.).

⁷⁷ MES III. 133–134., AOKl XII. 503. (1328).

⁷⁸ Hadoszlás nyolcadán, ami valószínűleg január 8. vagy 22. volt a környező évek adatai alapján: Szentpétery Imre: A kronológia kézikönyve. Bp. 1985. 130–131. A róla szóló oklevél január 25-i keltű, l. a következő jegyzetben.

⁷⁹ MES III. 119–123., 126–127., AOKl XII. 32. és 54. Más kanonoki stallumban sem tűnik fel ezután, így vélhetően elhunyt.

Különféle ügyekben, különösen Csornai Lőrinc számára történő jótállása kapcsán játszott szerepe alapján kézenfekvő – jöllehet ettől függetlenül még bizonytalan – azonosítására Csornai Tamás fia Tamás személye kínálkozik. Osl nb. Osl fia Tamás fiai, Imre és Tamás már 1262-ben kimutathatóak a forrásanyagban, mikor rokonaik az ő nevükben is eljárva visszaszerzik (Fertő-)Széplak vásárjogát.⁸⁰ 1264-ben, immáron mindketten elérve a törvényes kort (14 év) megosztóznak birtokaik egy részén. Megállapodásuk értelmében Imre a közösből – a családi fészek Csornát és széplaki lakótornyukat is beleértve – összesen hat egész és részbirtokot kap Sopronban és Somogyban, míg Tamás egyetlen egyet, a rábaközi Sobort, igaz azt malmokkal.⁸¹ Ráadásul a felosztás alá eső, de korábban zálogba adott birtokok visszaváltására Imrének átadta a rá eső összeget, míg a szintén közösen zálogba bocsátott Sobort a maga költségén kell visszaváltania.⁸² A meglehetősen egyenlőtlen elosztás magyarázata könnyen lehet az, hogy Tamás papi pályára készült, ám az iratok erről *explicite* nem nyilatkoznak. 1281-ben Móric fia Móric ispán már tárgyalt végrendeletekor kettejük közül csak Imre volt jelen. Ugyanakkor fennmaradt még egy adat a testvérekről. A győri káptalan 1308. augusztus 15-i oklevele tartalmazza Imre fiai, valamint ifj. Herbord és fia István egyezségét, amelyben elosztják Osl fia János (Imre és Tamás nagybátyja) magva szakadt ágának birtokait.⁸³ Az irat elbeszéléséből megtudjuk, hogy még az 1280 előtt elhunyt Osl fia Herbord ispán megvette Imrétől (!) fivérével közös beledi birtokát. Ugyanakkor az is kiviláglik, hogy Tamásnak nem voltak (fiú)utódai,⁸⁴ hiszen a nemzetség két ágának egyezségek nehezen lenne elképzelhető, hogy ne lettek volna jelen, vagy ne vették be volna őket a szerződésbe. Fentiek alapján ezt jó eséllyel tudatosan, a papi hivatást felvéve vállalta, amellyel egyébként messze nem volna egyedül a Csornai-ág és a Kanizsaiak történetében, akiknek majd minden nemzedéke adott egy-egy kanonokot vagy főpapot az országnak a 14. században.

A Pál prépost körüli feszültség hamarosan megszűnt: 1325. március 21-én már nem ő áll a monostor élén, hanem Vencel.⁸⁵ Az 1323-ban még oly gondosnak mutakozó kegyurak monostoruk iránti elkötelezettsége komoly változáson megy át ekkoriban. Ettől az időtől kezdve ugyanis elsősorban éppen az alapító és kegyúri nemzetség – amely szükségszerűen a legtöbb helyen volt szomszédja a monostor birtokainak – különböző tagjaitól szenvedett károkat a monostor, 1337-től ugyanis rendszeresek a nemzetségtagokat az egyház birtokainak használatától

⁸⁰ SO I. 25–26., RA I. 1294.

⁸¹ DL 61 149., kiadása: ZO I. 46–48. 1248. okt. 6. előtt elhunyt anyjukról, aki Ekch fia Ekch bán rokona volt: Wenzel VII. 266. és 275., előbbi kivonata: RA I. 888.

⁸² Az oklevél ugyan Ysobor-t ír, amelyről a Zala megyei Isaborra ismerhetünk, azonban egy 1314-es oklevélből kiderül, valójában Soborról van szó. Ekkor ugyanis Csornai Imre fiai visszaszerzik a zavaros időkben elvesztett birtokot, lényegében a Kőszegiek kegyéből: DL 1840., AO I. 335., kivonatai UB III. 74., AOkl III. 706.

⁸³ DL 1724., 86 903. AO I. 154–5., kivonatai: UB III. 34. (66. sz.), AOkl II. 423.

⁸⁴ Amint azt már Pór Antal is észrevette: Pór: Az Osl-nemzetség 197.

⁸⁵ Tiszántúli Ref. Egyházker. Könyvtára. Sztojka cs. lt. 61. (DF 275 927.), AOkl IX. 111.

vagy elfoglalásától tiltó oklevelek. Ekkor a vasvári káptalan előtt István csornai prépost tiltja a monostor kegyurait és szomszédait, nevezetesen Osth fia Jánost, az előbb még monostora (vagy inkább saját?) érdekében Tamás örkanonokkal egyezkedő Csornai Imre fia Lőrincet, Beled ispánt, testvérét Beled fia Lászlót, Vicai Pétert, Domonkos bán fiait, Miklóst és Jánost, a nemzetség összes többi tagját és másokat annak minden birtokától és jogától.⁸⁶ Nem meglepő módon törekvése hatástalan maradt, ezért nemcsak tiltó oklevelek erejével biztosították a kor prépostjai monostoruk birtokjogait. 1350. június 11-én Simon prépost a győri káptalannal átiratta Osl ispán 1230. évi magánoklevelét,⁸⁷ valamint Herbord fia Herbord ispán 1280. évi szintén magánoklevélbe foglalt adományát.⁸⁸ Mint a már idézett oklevelekben fennmaradt határjárásokból kiviláglik, főként a kegyurak voltak a monostor birtokainak közvetlen szomszédai, így egyértelműen elsősorban az Osl-nemzetségtagokkal szemben irányult ezen jogi aktus is.

1367-ben ismét az eltiltás eszközához nyúl György prépost, mikor a győri káptalan előtt a Potótföldéhez (utóbb pedig Magyarkeresztúrhoz) tartozó Felerdő⁸⁹ vonatkozó-sában, tiltva tőle annak szomszédait, továbbá Vicai Péter fiait, Jakobot és Mihályt monostora vicai malmától, valamint ottani birtokának használatától.⁹⁰ 1370 folyamán ismét a győri káptalan előtt tiltja el a prépost monostora minden kegyurát, nevezetesen István zágrábi püspököt és unokaöccseit, a néhai Domonkos bán fiát Miklóst, továbbá Csornai Lászlót, Mihályt és Kónya zágrábi prépostot (István püspök unokatestvéreit), különösen pedig Osl fia János fia János mestert, Vicai Péter fiait, Jakobot és Mihályt, a szintén Csorna-ági Imre fia Kun Jánost, továbbá Herbord fia István fia János fiait, Herbordot és Oslt és a zemenyei (Sopron vm.) nemeseket a monostor minden birtokának használatától és elfoglalásától.⁹¹

Mi motiválta a kegyurakat, hogy monostoruk kárára is növeljék terjedelmes jószágaikat? A kegyurak elszegényedését aligha kell okként meghatározni, hiszen az oligarcha-uralom letűntével a nemzetségnek a tiltó oklevelekben rendszerint elősorolt Csornai (Kanizsai) és Ostfi ágának több tagja is királyi várnagyi, ispáni, sőt báni tisztséget viselt, míg egyesek udvari ifjúként tűnnek fel.⁹² Sokkal inkább a szakirodalomban már ismert jogi változások állhatnak a háttérben, a római jog elterjedésével párhuzamosan ugyanis a kegyurak jogai fokozatosan

⁸⁶ 1337. január 13-án: DL 3038., másolata: CsPMLt 32/3/1. (DF 264 846.), kiadta: UB IV. 220–221., AOKl XXI. 18. A szintén nemzetségtag, de az oklevélben nem nevesített – tehát valószínűleg a monostor érdekeit tetteleg nem sértő – György fia Miklós és Márk fia János 1343-ban, mindössze hat évvel később nem mulasztják el csornai birtokuk eladása kapcsán hangoztatni, hogy ott az őseik által épített monostor áll: SO I. 172–173., UB V. 24., AOKl XXVII. 334.

⁸⁷ DL 25 111., átiratai: DL 12 835., CsPMLt 41/3/3. és 14/2/21. (DF 265 033. és 265 030.).

⁸⁸ DL 1078., későbbi átiratai: DL 12 835., CsPMLt 41/3/3. és 14/2/21. (DF 265 030. és 265 033.), másolata: CsPMLt 14/2/16. 1. (DF 264 848.). Ez utóbbi alapján keltezhető az oklevél, amivel SO I. 47. is egyetért.

⁸⁹ CsPMLt 41/3/5. 2., másolata: uo. 47/7/4. (mindkettő DF 264 907.), kiadta: Dreska II. 86–87., ZsO V. 201.

⁹⁰ 1367. november 29.: CsPMLt 41/3/5. 5. (DF 264 850., két másolati példánnyal együtt).

⁹¹ 1370. május 3.: DL 5840., másolata: CsPMLt 32/3/2. (DF 264 851.), kiadta: SO I. 389–390.

⁹² Engel: Archontológia II. 122–123. és 179–180.

csökkentek, megszüntetve ezzel lényegében számukra a monostor jövedelmezőségét.⁹³ Az egyházi jövedelmeket csak egyházi célokra tartották fenn, így a kegyuraság anyagilag egyre inkább csak terhet jelentett. A folyamat éppen a 14. században zajlott le Magyarországon, Zsigmond király korára pedig lényegében lezárult.⁹⁴ Tehát éppen ezen átmeneti állapot, a jogértelmezés különbségei miatti konfliktusok tanúi a prépostok sorozatos tiltó oklevelei. A kegyurak ugyanis – köztük Kanizsai István zágrábi püspök, vagy Kónya prépost – ragaszkodtak korábbi, őket még a saját egyház intézményéből öröklött jogértelmezés⁹⁵ által kegyuraságuk révén megillető jövedelmeikhez és jogaikhoz, amelyet a csornai prépostok saját jól felfogott érdekükben igyekeztek minden lehető eszközzel visszaszorítani.

Ez a jogi jellegű nézeteltérés egészen a század végéig elhúzódott, végső soron azonban nem rontotta meg a kegyurak monostoruk iránti jóindulatát. Kanizsai István zágrábi püspök ugyanis már 1373-ban a Zala-folyó mentén fekvő Karácsföldre, más néven Kiskolos birtokot⁹⁶ adja a csornai monostornak.⁹⁷ Miként fogalmaz: *szándékozván és szíve legmélyéből vágyakozván a csornai monostort ... a legújabb napokban újra felépíteni*, amit az alig három évvel korábbi győri káptalannál kiállított tiltó oklevél fényében akár önkritikaként is értékelhetünk.⁹⁸ Ennek ellenére 1398-ban a győri káptalan előtt András prépost Tamás testvér által még tiltani kényszerül a monostor patrónusait, Kanizsai János érseket és testvéreit, továbbá Asszonyfalvi Ostfi Ferenc, Gergely és László mestereket, a Herbortyai-ágból Osl fia Jánost, Vicai Beled fia Jakabot, Csornai Kun Pétert és Benedeket, Csornai Mihály fia Lászlót és János fia Lászlót, valamint Höflányi Beled fia Gergelyt és a többi nemzetségtagot monostora minden birtokától.⁹⁹ Sőt 1399-ben IX. Bonifác pápától kieszközli, hogy Kanizsai János esztergomi érsek egyházi előjáróként is lépjen fel a rendház jövedelmeit, birtokait és más javait, köztük egyházi felszerelési tárgyaikat is elfoglalók ellen.¹⁰⁰ A jelek szerint ez már megtette hatását, mivel még ugyanebben az évben a Kanizsai

⁹³ Kollányi: Magán kegyúri jog 199. Azt, hogy 1302-ben nem találkoztunk egyetlen, a birtokeladáshoz hozzájáruló kegyúrral sem, nem feltétlenül írható a polgárháborús időszak vagy korai jogfejlődés számlájára, inkább annak köszönhető, hogy iktatás és birtokbavezetés híján a monostor még nem tartotta magánál a birtokot és nem élvezte annak jövedelmeit.

⁹⁴ Rác György: A jáki apátság kegyurai a XIV–XV. században. In: *Analecta I.* (a továbbiakban Rác: Ják) 180–182., ill. 187.

⁹⁵ Solymosi: Földesúri járadékok 59.

⁹⁶ Ma Kehidakustány része. Csánki III. 67–68.

⁹⁷ 1373. november 27.: DL 6158. (két eredeti példány), másolatai: Coll. Hev. XXII. 66–74. és 75–82., CsPMLt 14/2/23. (DF 264 853.). Kiadta: Fejér IX/4. 515–519. és IX/7. 340–344. Az oklevélben foglalt alapítvány értelmében még a 19. sz. végén is mondták a miséket: Pór Antal: Kanizsai István zágrábi püspök 1330–1376. *Katolikus Szemle* 5 (1891) 201. 1. láb.

⁹⁸ „*ipse volens et ex intimi cordis sui desiderio anhelans monasterium de Chorna ... in die novissimo resuscitandi.*”

⁹⁹ CsPMLt 41/3/8., másolata: uo. 14/2/24. (mindkettő: DF 264 866.).

¹⁰⁰ DL 8458., másolata: CsPMLt 71/5/2. (DF 264 869.), kivonatai: ZsO I. 5949., Érszegi Géza: Eredeti pápai oklevelek Magyarországon (1199–1417). Budapest 1989. MTA Kézirattár, D 14 240. 284.

testvérek baráti birtokukat adományozzák monostoruknak, melyet régi jogai szerint a király továbbra is mentesít a tized és a kamarahaszna fizetésétől.¹⁰¹

Kanizsai István püspök kívánsága ekkortájt válik valóra: unokaöccsei, János érsek, Miklós tárnok- és István ajtónállómester ismét felvirágoztatják a monostort. Még 1393-ban kieszközik a királytól a hiteleshelyi tevékenység újraindítását,¹⁰² pereiben személyesen lépnek fel az érdekében, adományokat tesznek javára, és nyomukban megélnéül a rendház többi kegyurának, többek között az Osl-nemzetségből született Vicaiak,¹⁰³ de a nemzetséghez nem tartozó Fraknóiak gondoskodása is.¹⁰⁴ A továbbra is szerzeteseikhez temetkező¹⁰⁵ kegyurak ragaszkodása, valamint hiteleshelyi és lelkipásztori tevékenysége révén a csornai monostor elkerüli az egész középkoron át a kihalás, ellehetetlenülés veszélyét.¹⁰⁶ Egészen Mátyás koráig nem is kezd elnéptelenedni,¹⁰⁷ szemben az ekkorra már kihalt vagy más rendnek átadott Csúttal, Garábbal, Váradhegyfokkal vagy Zsámbékkal, nem is szólva a jóval korábban – de a tatárjárástól függetlenül – kipusztult premontrei monostorokról, mint éppen Ábrány, Géder-monostora, Horpács, Ivanics, Kökényes, Nagyolaszi, Pályi vagy Szalánkemén.¹⁰⁸

¹⁰¹ Zsigmond király ezt megerősítő oklevele: DL 8463., átirata: DL 8465., másolatai: DL 8463., CsPMLt 14/2/25. és 15/2/2. (DF 264 895. és 264 872.), ZsO I. 5983. A sors iróniája, hogy éppen ez az adomány a győri káptalannal folytatott évszázados pereskedésbe torkollott.

¹⁰² DL 7849., átiratai: DL 9725., DL 7849., másolatok: CsPMLt 71/5/1 és 71/5/5. (DF 264 864. és 264 894.). Kiadta: Fejér X/2. 100–102. (téves dátummal) és Székely oklt. I. 85. (részlet), ZsO I. 2874.

¹⁰³ DL 14 330., 14 660, másolataik DF 265 070. és DL 88 271. Kiadta: SO II. 346–347. és 377–379.

¹⁰⁴ DL 13 873., illetve a végrendelet körüli bonyodalmak: DL 13 875., 13 879., 14 139–140. és 14 229. – az adományt kiadta: SO II. 317–319.

¹⁰⁵ Amint az oklevél szövegéből is kiderül, mind István zágrábi püspök, mind később János érsek is ide temetkezett, l. Vajk Ádám: Kanizsai III. János. In: Esztergomi érsekek 1001–2003. Szerk.: Beke Margit. Budapest, 2003. 200.

¹⁰⁶ Mályusz: Egyházi társadalom 215–216. és Rácz: Ják 198.

¹⁰⁷ Vajk Ádám: A csornai premontrei prépostság hiteleshelyi tevékenysége és szerzetesei a középkorban. Szakdolgozat. PPKÉ BTK 2002. 13.

¹⁰⁸ Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Budapest, 1971. 216., Romhányi: Kolostorok 7., 20., 26–27., 32., 38., 46., 49., 60., 71., 75., valamint Körmenyi: Horpács 280.